

dául a pártba, noha erre kaptam, többször is, indíttatást. De mivel nem akartam magamat kitenni annak, hogy olyan kérdésekben, amelyekkel nem értek egyet, egyet kelljen értenem, kívül maradtam. És úgy látszik, hosszú távon be is vált ez a magatartás, mert így tudtam megőrizni személyes szuverenitásomat, ha van egyáltalán ilyen.

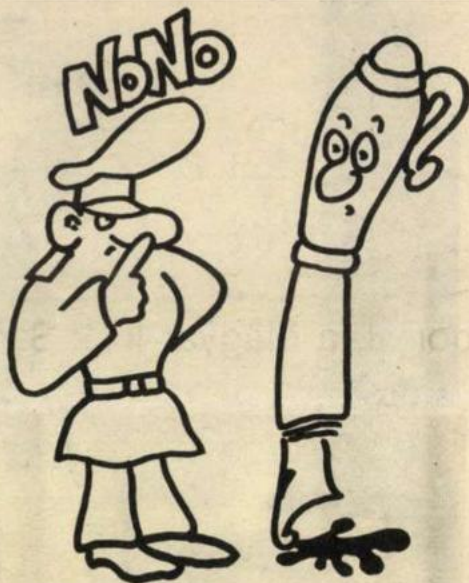
— Mindenfajta politikai befolyástól távol tartja magát?

— Erre azzal tudnék válaszolni, hogy most, a többpártrendszer kibontakozása közben sem akarok belépni egyik pártba sem, mert nem akarom magam kitenni annak, hogy azonosítsanak egy olyan véleménycsoporttal, amellyel — vagy személyes, vagy világnézeti különbségek miatt — nem tudok azonosulni.

— Mi a véleménye arról, hogy áttérünk a többpártrendszerre?

— Ezt helyeslem, mert mindenki őszintén vallhatja azt, amit vallani akar, illetve, ha nem őszintén, akkor saját érdekeinek megfontolásával.

— Lát-e őszinte vátoztatási szándékot a párt részéről?

— Látok, feltétlenül, és az a véleményem, hogy nélküle a békés konszolidáció, a békés politikai átmenet nem sikerülhet.

— Van-e a párt megmutatkozó irányzatai közül olyan, amelyik jobban elnyeri rokonszenvét, mint a többi?

— Nézze, nekem a párt értelmiségi rétegeiben sok jó ismerősöm van, van barátom is. Az ő véleményük nem azonos vélemény, úgyhogy barátságaimat nem akarom azzal megtörni, hogy egyik oldalra lecsatlakozom. Megvárom, amíg kiforrigja magát minden őszinte vélemény.

— Látom, nagyon nehéz politikáról nyilatkoznia...

— Nekem nem volt soha politikai ambíció, és emiatt a politikát is inkább szemlélem, mint gyakorlom.

— De végül is az ember életében nap mint nap hatnak a politikai események, változások. Véleménye szerint ezek ma milyen irányban mutatnak?

— Semmi garancia nincs arra, hogy ebben a nagyon nagy lehetőséget nyújtó, új, többirányú szervezkedésben csak a jó szervezkedik. Félek, hogy a rossz is megpróbálja megszervezni a maga lehetőségeit. Ez olyan veszély, amely valósággá válhat, de amely elkerülhető, ha az egész társadalom figyelemmel kíséri, ellenőrzi.

— kol —

Ami most folyik: forradalom • Hiányoznak a nagy személyiségek • A néptől való megbízatások a színházi szakmában is érződni fognak

A nemzetnek önnön lábára kell állnia

Beszégetés Csiszár Imrével, a Nemzeti Színház igazgatójával

— Hogyan látja Ön a jelenlegi politikai helyzetet? Mi a véleménye a kibontakozás lehetőségéről, a jelenlegi politikai áramlatokról, a politikai élet mostani szereplőiről?

— Azt hiszem, nagyon érdekes időszakban élünk; emlékezetes periódusa marad a magyar történelemnek. Ez a nemzet nagyon sokszor került olyan történelmi kulcshelyzetbe, amiből nem tudott másként kijönni, mint forradalommal. Ezek a forradalmak — eddig — véres forradalmak voltak. Olyan forradalmak, ahol megmérgettek emberek, embercsoportok, megmérgettek hitek, ideológiák — és ezek a legdrasztikusabb módon, emberéletek árán, áldozatok és mártíriumok árán igazolták vagy nem igazolták önmagukat. És minden eddigi forradalmunk kivétel nélkül elbukott.

A magyarság helyzete — földrajzilag és történelmileg — rendkívül determinált. Mindig is ütközőpontjai voltunk különböző hatalmi törekvéseknek, amelyekkel szemben csak a jelzések szintjén tudtuk megvalósítani önmagunkat — saját ideológiánkat, saját elképzeléseinket. Nehéz lett volna, mondjuk, a török megszállás ellen mással, mint

kis helyi csatározásokkal védekezni. A reformkor után szükségünk volt egy olyan forradalmi lépésre, mint amit 1848 jelentett — de nem tudtunk ellenállni a túlerőnek. A mi számunkra tehát tulajdonképpen evidencia a forradalom milyensége.

De ami most folyik, az is forradalom, csak egy teljesen másféle forradalom, mint amit mi, magyarok megszoktunk. Talán ezért nem is nevezik annak. Mindig arról beszélünk, hogy ez egy új reformkor. De azt hiszem, ez több annál. Ez egy vértelen forra-

dalom, bár ezt a kifejezést nem használtuk eddig. Most valami újat akarunk kipróbálni, és én úgy érzem, ennek a nemzetnek először van lehetősége arra, hogy nyerjen és ne elbukjon. Ha saját maga képes ezt végigvinni, akkor talán eltűnik a képből az elbukás veszélye, s ez a vértelen forradalom egy új eszmét nemesíthet ki, és egy önmagunk által adott programot önmagunk valósíthatunk meg. Ez persze pokolian nehéz, ezt most még nem is érezzük igazán. De egy nemzetnek önnön lábára kell állnia.

Ez a mostani irgalmatlanul nagy lehetőség; és nagyon nagy a felelősség rajtunk. Nem szabad, hogy ebben a helyzetben fegyverhez nyúljon a nép, hogy bármelyik front fegyverrel érveljen. Ha meg akarjuk védeni az esetleg elért eredményeket, a megszerzett pozíciókat, nem kerülhetünk elszigetelt helyzetbe. Nagyon figyelniük kellene arra, hogy miközben ezt a forradalmat országunkon belül a magunk eszközeivel véghezvisszük, ez kifelé olyan sugárzással legyen, amelyik másutt is hasonló folyamatokat indít el.

Most az a legfontosabb, hogy felismerjük: ezt az átmenetet mi magunk meg tudjuk csinálni, békés úton, anélkül, hogy bármiféle polgárháborús hangulat alakulna ki.

— *Milyen irányba visz ez az átmenet?*

— Véleményem szerint — jó esetben — nem a rekapitalizáció felé, hanem egy radikálisan mindig megújulni képes modell felé. Bár a kapitalizmus lényegét én abban látom, hogy mindig képes megújulni — mert hiszen enélkül, önmagában, mindig becsődöl. A kapitalizmus gazdaságilag megújul, politikai szerkezetében is állandóan változik — bizonyos alapelvek persze megmaradnak, de éppen önfenntartása érdekében mindig az optimumra, a még jobbra, még többre, még hasznosabbra tör.

A szocialista modellben e körül sajnos zűrök vannak, mert a szocializmus megszábotott egy véghatárt: a kommunizmus elérésével semmiféle új, önmagát megújítani, megjobbítani, termékenyebbé tenni tudó reláció nincs — tehát ott valami lezártágot érzek.

Ami felé szerintem nekünk haladnunk kéne, az egy nagyon radikális, önmagát megújítani képes és egyfolytában megújulásra törekvő társadalom. De semmiképpen nem egy jobboldali társadalom. Amíg a magántulajdon nemcsak az egyéni zsebre dolgozó tökést, hanem az egész államot jobb gazdasági helyzetbe hozza, erőt is jelent. Véleményem szerint a gazdasági tényezők addig kapitalizálódnak és az úgynevezett közvagyon, állami tulajdon addig maradjon meg, amíg mindegyikük hatékony, amíg újító, erjesztő szerepük van a társadalomban.

Most az a baj, hogy jelen pillanatban ideológiai csatározások folynak. És egyik párt mögött sincs olyan gazdasági szakember, aki — történelmi fejlődésünkbe ágyazva — megoldást tudna javasolni. Ebben az országban gyakori volt a földék, gyárak, nem

tudom én mik elvétele, visszaadása; enyém, tied, övé; bezárod az üzletet, kinyithatod az üzletet, én üzletet, mindenki üzlete. Aki ma elsőként meg tudná azt fogalmazni, hogy igenis, minden a tiéd lehet addig, amíg egyrészt neked jó, de másrészt én is, tehát a köz is nyer vele — ez egy optimum, persze —, ha volna ilyen politikus, aki ezzel a programmal állna elő, szerintem az nyerő helyzetben lenne.

— *Megfogalmazható egy ilyen program részleteiben is?*

— Szerintem megfogalmazható, de ebben a pillanatban nem efelé keressük a megoldást. Ez az én véleményem. Teljesen igazat adok abban Marxnak, hogy először a gazdaság kérdéseit kell megoldani, úgy, hogy optimális legyen a társadalomnak is és az egyénnek is. Aki ezt a programot meg tudná fejteni — nem én —, azt, hogy hogyan kell ezt megcsinálni, szerintem amögé állna a legtöbb ember.

— *Véleménye szerint mi még a meghatározó a mai helyzetben?*

— Hiányoznak, rettenetesen hiányoznak a személyiségek. Ez szintén az elmúlt évtizedek terméke. Legyőztük a személyi kultuszt, de nem tettünk a helyébe semmit. Akiben valamilyen módon megmutatkozott a személyiség, de már egy jó szakember is, gyanús volt.

— *Átestünk a ló túlsó oldalára?*

— Átestünk, és kiirtottuk a személyiséget. Mindig a hivatal határoz — s a hivatal pedig, tudjuk, személytelen. És ugyanígy van a politikával is: volt egy bizottság, ame-

lyik döntött, és nem pedig X vagy Y. Pedig meggyőződésem, hogy a politikában is, a gazdaságban is és más területeken még inkább, sokkal jobban kellene alapozni a szakmájukat nagyon tudó emberekre, a nagy személyiségekre. Nem vonom ki ebből a művészetet sem. A művészetben is — amely mindig leképezi a valóságot — kellenek a nagy személyiségek. Igenis, bízzunk abban a nagy személyiségben: bízzuk rá annak a filmnek a leforgatását, bízzuk rá annak a könyvnek a megírását vagy annak a színháznak a vezetését vagy akár egy produkció megrendezését. Nem ez volt a gyakorlat.

— *De azért a művészetek területén ma jobb a helyzet, mint a gazdaságban.*

— Ezt maga csak hiszi. Én saját tizenöt éves gyakorlatom során — pedig azt mondjuk, hogy ez az időszak nagyon konszolidált időszak volt a művészetpolitikában — kaptam a fejemre azért, mert bizonyos formai körülményeket valósítottam meg egy Shakespeare-előadásban. Tehát még a forma, sőt azt mondhatnám, az ízlés is behatárolt volt, és ezt szintén a hivatal határolta be.

— *Voltak korlátok, megkísérelték hivatalivá tenni a művészeti életet is. De úgy érzem, hogy azért — talán pontosan azért, mert ilyen konfliktusok voltak — mindig akadt valaki, aki megpróbált ebből kitörni. Volt ilyen közgazdász is, de semmiképpen nem ért el ebben olyan sikereket, mint a művészek. Mert születtek kiemelkedő művészi produkciók.*

— Ez így van. De azt mondanám, talán a művészetekben könnyebb, hiszen keve-

sebb áttételen keresztül valósítható meg egy egyéni szemlélet; egy közigazdászé csak nagyon sok áttételen keresztül. Egy közigazdász kigondolhat valamit, de áll-e a helyén az a gyárigazgató, aki ezt magáévá teszi és realizálni is tudja?

— *Ez az Ön által forradalminak jellemzett helyzet előhozhatja-e a nagy személyiségeket?*

— Én azt hiszem, hogy annak, ami most zajlik, ez a lényege. Ez egy fantasztikus dolog. Ez a forradalmi helyzet már megszült egy olyan változást, hogy például Budapest két legnagyobb színházában van vezetőváltás. Ez szinte elképzelhetetlen volt mondjuk húsz év gyakorlatában. Budapesten ez idő alatt két színház nyílt. Az egyik a *Huszonötödik Színház*, amely akkor a maga módján forradalmi tettet hajtott végre, de nem fogadták be. A hirtelen kiugrásból, fellángolásból szalmaláng lett; elégette önmagát. A másik, a *Mikroszkóp Színház*, ma is áll. Az összes többi színháznál egy állandósult és a hivatal által támogatott vezetéssel működő színházi struktúra alakult ki, amely nem művészi szempontokra alapult. Ha művészi szempontokra alapulna, nem lenne minden pesti színháznak kamaraszínháza. Ha művészi szempontok diktáltak volna, akkor a *Nemzeti* mellett a *Madách* nem játssza el „Az ember tragédiáját”-t vagy a *Thália Színház* a „Bánk bán”-t. Ha művészi szempontok diktálnak, mindegyik színház kialakítja a maga arculatát. Nem ez történt. Generálszafittal öntődtek le a pesti színházak. Mindenki mindent játszott, mert egy felsőbb vezetést tükrözött minden színház. Olyan vezetők álltak ezeknek a színházaknak az élén, akik ezt a hivatali véleményt befogadták és magukévá tették. Igazából meghatározhatatlan volt, hogy mi a különbség a *Nemzeti* vagy a *Madách* vagy a *Víg* vagy a *Thália* között.

— *Az, hogy énnyre sokszínűvé vált a politikai élet, tükröződik-e a színházban? Természetesen nem direkt tükröződésre — mondjuk a művészek politikai állásfoglalásaira — gondolok.*

— Muszáj, hogy ez a színházi munkában tükröződjék. Egy ilyen forradalmi helyzet a színházra is abszolút mértékben hat. Meggyőződésem, hogy egy-két éven belül egyénibb arculata lesz egy-egy színháznak. Lesz, amelyik politikai vagy politikusabb színház lesz, s lesz, amelyik — nem tudok rá szép magyar szót — kommersz színház.

Van egy színház, amelynek az a megbízatása a néptől, a nemzetől, hogy fönntartson egy magyar és külföldi klasszikus repertoárt. Úgy hívják, hogy magyar állami *Nemzeti Színház*. A többi színháznak ilyen megbízatása nincs. Tehát a néptől való megbízatások, azt hiszem, a színházi szakmában is érződni fognak.

A másik lényeges változás a „függetlenség és a hivaltól”-periódusban: a színházon belüli darabválasztás és darabengedélyezés is sokkal tágabb lehetőséget ad. Nekem most nem kell két kört futnom, mondjuk azért, hogy az „Antigoné”-t **Eörsi István** át-

íratában bemutatthassam. De elképzelhetetlennek tartom ma már azt is, hogy formai kritériumok miatt a hivatal egy Shakespeare-előadást mint nem esztétikust vagy Shakespeare-ellenest állítson be. A forradalmi helyzettel tehát nagyon meggyengült a felsőbb hivatal és a színházak közötti kapcsolat.

— *Ez jó dolog. Vagy problémát is jelenthet?*

— A színházak egyelőre ennek feltétel nélkül a jó oldalát érzik. Az első fellélegzés, amikor a vízben fuldokló először levegő után kap, még nagyon jólesik; aztán egy idő után rájön, hogy fázik. De csak egy idő után. A színházak ide még nem jutottak el. Ezt majd akkor fogják érezni, amikor rájönnek, hogy bizonyos anyagiakat már nem kapnak meg automatikusan.

— *Tud-e önfenntartó lenni egy színház?*

— Nem. A világtörténelemben ilyen még nem volt. Sehol, Nyugaton se, a magán-színház sem volt soha önfenntartó, mindig élvezett állami támogatást. Ma Angliában még a legoff-offabb színház is, igenis kap állami támogatást; vagy ha nem, akkor egy gyárnak vagy üzemnek, bizonyos társaságoknak, kluboknak a mecenatúrájával bír. Miért? Ez is nagyon fontos.

A színház — ezt Brecht mondta — fölösleges dolog. Mert — Shakespeare mondja a „Lear király”-ban —, ha az embernek annál, amire szüksége van, többet nem adsz, akkor az emberélet az állatéval lesz egyenlő. A színház is ez a több, amit adunk a szükségésnél. Ez viszont pénzbe kerül, és ezt a mindenkorai állam fizette mindig is.

Valamikor, a görög kultúrában az állam — hozzáteszem, a gazdag állam — fizetett a színházba-járónak. Az összes athéni polgár — rabszolgá nem, de nő igen, az még belefért — három nap szabadságot kapott, amíg tartottak a drámaversenyek. És fizettek neki azért, hogy eljött a színházba és le-

adta a voksát. Gyönyörű gondolat; ennél demokratikusabb dolog nincs. Arról az etikai kérdésről, amit egy színdarab fölvet — és ez már a mára is érvényes lehet jó esetben, ha felvet ilyen etikai kérdést egy darab —, egy kis népszavazást rendeztek (anélkül, hogy kiírták volna) azzal, hogy kinek a drámája mellett szavazott a több ezer ember. Ez volt a korabeli közvélemény-kutatás.

Mára egy kicsit elfelejtettük a színháznak ezt a funkcióját. És ma úgy gondoljuk, a néző fizessen kemény forintokat ezért, pedig az államnak van igazán szüksége erre. Ha én kíváncsi volnék arra, hogy az állampolgár hogyan vélekedik az én vezetésemről, hol tart a gondolkodásban az általam kialakított társadalmi modellről, akkor ezt bemutatom neki a színpadon, és utána megszavaztatom. Én most az „Antigoné”-t rendezem, **Eörsi István** írja át; és nagyon pontosan mindig az aznap este beülő néző gondolatait kell tudnunk majd megfogalmazni. Nem egy antik áttételen — egy nagyon jó fordítás esetleg, de mégiscsak áttételen — keresztül mégiscsak véleményt fog mondani, hanem nagyon is a saját gondolatait kellene, hogy visszhangozza Kreón és Antigoné kétfajta törvénye. A nézőnek, jó esetben, választania kell. Egy előadás persze orientálhatja őt erre vagy arra, de ha én jó előadást tudok ebből csinálni, akkor egy társadalmi modellre, a kétféle törvény jelenlétére a néző így vagy úgy voksol. A görögöknél direktben megszavaztatták erről a nézőt; de talán egy kritika vagy a közvélemény, a közhangulat ezen az előadáson keresztül mégis csak véleményt fog mondani.

Végül is, azt hiszem, minden színháznál ez a cél. Ebben tud a színház segíteni. A társadalmi változás folyamatában, ahol perccenként állunk fel úgy, hogy megmérgetünk a választásunkkal — hát a színház, az ez; ennek egyik sűrítménye.

Kolossa Katalin

